

LOZAN MUAHEDESİ
ve
KAPİTÜLASYONLARIN İLGASİ (*)

Ord. Prof. Tahir Taner

Lozan Muahedenamesinin imza olunduğu gün, pek hayırlı, çok mübarek bir gündür. Aziz milletimiz, bunun her yıl dönümünü şevk ve heyecanla kutlamakta çok haklıdır.

Türk istiklâl mücadelesi ve onun ulaştığı kat'i zafer, tarihin istikamet seyrini değiştiren, milletimiz için büsbütün yeni ve mesut bir tarih devresi açmış olan, muazzam hâdiselerdir.

Lozan Muahedesi de, zaferimizi tescil ederek, cihan harbinin mağrur galiplerine, Türkün istiklâlini, hür ve hâkim bir millet sıfatile bütün haklarını kabul ve tasdik ettiren mukaddes vesikadır.

Hâkimiyet mefhumile asla telif olunamıyan, âmme hukuku prensiplerine aykırı olan, kaza hakkını kökünden baltalayan, kapitülasyonların ilgasını ve devletin kayıtsız şartsız adli istiklâlini ilân ettiği için, hukukçular, Lozan'ın hukukî bakımdan paha biçilmez kıymetini nazara alarak, onun imzası yıl dönümünü, ayrıca ilmi bir bayram addederler. Asırlarca, 400 yıla yakın bir müddet, aziz topraklarımızda hüküm sürmüş olan meş'um kapitülasyon rejimi, yalnız adli istiklâlimizi ihlâl etmekle kalmamış, aynı zamanda hemen hergün, her hâdisede, millî izzeti nefsi inciten, doğrudan doğruya milletin benliğine, şerefine, haysiyetine tevcih edilen, her sahada kalkınma, terakki ve inkişaf hamlelerine engel olan, günden güne şümul ve tesirini arttıran menhus bir tecavüz kaynağı halini almıştı.

Kapitülasyonlardan kurtuluşun ne büyük bir zafer olduğunu takdir edebilmek için, müessesenin hükümlerini, ecnebilerin bizim öz yurdumuzda haiz oldukları imtiyaz ve muafiyetleri hatırlamak kâfidir.

(*) 24 Temmuz 1941 de Lozan muahedesinin imzası yıl dönümünde Üniversitede verilen konferans.

Adlî, malî, idarî, ticarî, sıhhi ve sair sahalardaki bu imtiyazların ve devletin hareket serbestisini felce uğratan kayıtların hepsini, burada sayıp dökmeğe mahal yok. Bunların içinde en ağır olanları, şüphesiz ki, adli kapitülâsyonlardı.

Ecnebilerin bir çok hallerde mahallî hakkı kazaya tâbi olmaları, tâbi oldukları hallerde lehlerinde türlü kayıt ve şartlardan istifade etmeleri suretinde hülâsa edilebilen adli kapitülâsyonların ilmî ve hukukî bakımdan mütalâası icap ederse, denebilir ki, bunlar bilhassa orta çağda makbul tutulmuş olan «şahsîlik - personnalité» sistemine istinat eder.

Demek ki, çok eskidir; hattâ Osmanlı devletinin kuruluşundan çok evvelki zamanlarda, Haçlılar devrinde, şark iskelelerinde muamele yapan avrupalı tüccar, kapitülâsyon rejiminden müstefit idi. Avrupanın muhtelif bazı ticaret merkezlerinde yerleşmiş ecnebler ve meselâ Londranın bir semtinde sakin alman tacirleri, kendi kanunlarına tâbi idiler. İstanbulun fethinden çok evvel Bizans imparatorları Galatada mütemekkin venedikli ve cenevizli tacirlere bazı muafiyetler tanımışlar ve hattâ ceza işlerinde bile kendi kanunlarına tâbi olmalarını kabul etmişlerdi. Fatih, bu imtiyaz ve muafiyetleri ipka etti.

O zamanlar gaye iktisadî idi, milletler arasında ticaretin teşviki ve inkişafı maksuttu.

Bilirsiniz ki Osmanlıların ilk kapitülâsyonu, 1535 te, yani devletin en kuvvetli, en şevketli bir devrinde, Kanunî Sultan Süleyman tarafından, Şarlken'e karşı Türklerin ittifakına talip olan, Fransa Kralı I inci Fransua'ya ihsan edilmiştir; 17 maddeden ibaret olan bu kapitülâsyon, o halde kalsaydı ne ise; fakat yine biliyorsunuz ki, böyle olmamıştır; zaman zaman, hususile her padişah değıştikçe yenilenmiş, her yenilendikçe de yeni yeni imtiyaz ve muafiyetlerin zam ve ilâvesi suretile, genişletilmiştir. Öyle ki, bilfarz yine Fransaya verilen 1740 kapitülâsyonu, 84 maddelik muazzam bir müsaadat mecmuası halini almıştır; iş bununla da bitmemiş, ahitnamelerdeki ibarelerin, kelimelerin daima ecnebler lehine tefsiri, emsal ve teamüller tesisi suretile, kapitülâsyonların şümul dairesi hiç durmadan tevessü etmiştir.

Âmme hukuku, Devletler hukuku sahasında orta çağ sistem ve telâkkileri terkolunarak, devletlerin istiklâl ve hâkimiyetlerinin esasları, hükümrânlık unsur ve hakları takarrür edip durduğu, «şahsîlik - personnalité» sistemi yerini «mülkîlik - territorialité» sistemine terkettiği ve bu esas ve haklar günden güne kuvvetlenerek,

milletlerin ruhuna işlediği devirlerde, topraklarımızda tamamiyle aksi istikamet tutulmuş, Orta çağın mirası olan müessesenin, hergün artan bir hızla kuvvetlenerek devam edip gitmesine müsaade edilmiştir.

Rejimin başlangıcından itibaren nail olduğu gelişmenin sebeplerini, sırasile, şu sözlerle hülâsa edebiliriz: Lûtfü âtifet, müsamaha ve gaflet, aciz ve mutavaat.

Önceleri rejimin mahzurları görülmemişti; arzetmiştim, çünkü verilen mahdut müsaadeler, o vaktin muteber tutulan düsturlarına az çok uygun olduğu gibi, bunlardan istifade eden ecnebinin sayısı da çok mahdut idi.

Bir kere ecnebinin, muayyen şehirlerin muayyen bir mahallesinde, konsolosları başlarında olmak üzere, toplu bir halde ikamet ederlerdi; herhangi bir ecnebinin memleketimize gelip yerleşmesi, mensup olduğu hükûmetin iznine bağlı idi; hükûmeti bazı takyidat koymuştu, bir takım evsaf ve şerait arardı; meselâ bir fransızın gelip yerleşebilmesi için, usulüne uygun bir pasaport, Marsilya Ticaret Odasının ruhsatnamesi, kırk binden altmış bin frank arasında tehalüf eden para kefaletinin verildiğini natık makbuz senedi ibraz edilmek gerekti. Hattâ şarkta mukim fransızların, kralın müsaadesi olmaksızın evlenmesi bile memnu idi. Başka söyleyişle, memleketimizde ikamet ve bahsolunan imtiyazlardan istifade imkânı, ancak itina ile seçilmiş, mühim teminat gösterebilen muteber tüccarlara verilmişti, bunlar mahallî asayiş ve intizamı bozacak tıynetle olmıyan, dürüst kimselerdi; sırf ticarî münasebetlerini incinmeksizin, şerbest bir surette icra ve idame edebilmeleri için muayyen bazı imtiyaz ve muafiyetlere mazhar edilmişlerdi.

İşte başlangıçta bu kadar mütevazı, mahdut, gayesi açık ve çok masumane olan rejim, maalesef bu vaziyette kalmıyarak, iki ayrı istikamette genişlemek ve mahiyetini de büsbütün değiştirmek suretile devletin, milletin başına belâ olacak bir hale gelmiştir.

Birincisi: Biraz önce arzettiğim takyidatın tedricen gevşetilmesi ve 1835 ten itibaren büsbütün kaldırılması yüzünden, imtiyaz ve muafiyetlerin ve bilhassa vergi muafiyetlerinin cazibesile, memlekete her milletten, her sınıftan yabancılar akın etmeğe başlamış ve bunlar evvelce muayyen ve mahdut şehirlerin bir semtinde otururlarken memleketin hemen her tarafına yayılmışlardır.

Önceleri yalnız fransız tüccarına ve gemilerine tanınan müsaadattan, başka milletlerle gemileri, fransız bayrağı altında isti-

fade ederken, Türkiye ile siyasî münasebetlere girişen diğer devletler de ayrıca kapitülâsyon istihsal etmişlerdir. Öyle ki, bütün Avrupa devletleriyle Şimalî Amerikadan başka, yakın zamanda Türkiyeden ayrılmış olan Romanya, Sırbistan, hattâ Yunanistan bile kapitülâsyonların kendilerine teşmili yolunu bulmuşlardır. İş bununla da kalmamış, Osmanlı tebaasından ve gayri müslimlerden «mahmi - protegé» adı altında bir sürü şahıslar türeyerek ve sefaretlere intisap ederek, rejimden istifade ettirilmek istenmiştir.

İkincisi: Yine biraz önce işaret ettiğim gibi, hükümdar değişikçe tecdit olunan ahitnamelere, her defasında yeni muafiyetler ilâve edilerek, tefsirler, emsal ve teamüller de bunlara katılarak imtiyazlar alabildiğine genişlemiştir. Öyle ki, Türkiyede ecnebler, hemen hemen elçiler gibi haric ez memleket imtiyazına malik.

Meselâ: ecnebler arasında çıkan hukuk ve ticaret davalarına mahallî mahkemeler değil, konsoloshanelerde kurulmuş mahkemeler bakar; bu gibi davalar tebaa ile ecnebler arasında tahaddüs etmişse, ikisi ecnebi olmak üzere beş hâkimden mürekkep muhtelit mahkemelerde görülürse, konsoloshane tercümanının muhakemede huzuru şart; gelmezse davaya bakılamaz; tercüman müzakerede de hazır bulunur; karar işine gelmezse, imza etmez; bunun için de herhangi bir bahane bulup icat etmekte mahir; imza etmeyince her şey durur. Demek ki, aşağı yukarı bir «veto» hakkı var; hattâ buna «veto drogmanal» adı da verilmiş. Ecnebilere yapılacak bütün tebligat, konsoloshane vasıtasile yapılmak lâzım.

Ceza işlerinde vaziyet daha feci: memleketin sükûn ve âsâyişini bozan suçlar iki ecnebi arasında hâdis olursa, hiç karışılmaz, iş konsoloshaneyi ve mahkemesini alâkadar eder; bir ecnebi bir yerli aleyhine suç işlerse, kapitülâsyonlara göre mahallî mahkemeler salâhiyetli amma, bazan konsoloshane maznunu teslim etmez, tebligatı yapmaz. Osmanlı zabıtası tevkif etti mi, derhal sefaret müdahale eder, Babıâliyi sıkıştırır, neticede mevkuf teslim edilir. O devre yetiştim; vazife dolayısile bizzat şahidi olurdum: ecnebi mevkuf veya mahkûm musirren istenince, nihayet Babıâli «emsal teşkil etmemek şartile» teslimini adliyeye bildirirdi. Fakat bu «emsal teşkil etmemek» kaydı, her mevkuf teslim edildikçe, hiç unutulmayan bir kaydi ihtirazî; öyle ki, yapılan muamele bilâkis emsal teşkil etmekten, yüzlerce emseline uymaktan başka bir şey değil.

Konsoloshane tercümanı bulunmadıkça ecnebinin meskenine girilemez; 9 saat mesafede konsoloshane varsa böyle, yoksa girilebilir amma, akabinde en yakın konsolosuna haber verilir, ve saire...

Bütün bunlardan başka, konsolosun türlü salâhiyetleri var: meselâ, kendi memleketi tebaasını tutup Türkiyeden teb'it (expulsion) edebilmek. Bu da mahallî hâkimiyete başka bir darbe. Bu salâhiyet dolayısıyla, devletler, Türkiye ile iadei mücrimin muahedeleri yapmaktan müstağni; istediklerini kavaslarına yakalayıp memleketlerine gönderebiliyorlar.

İlâve etmeli ki, yalnız kaza hakkına değil, zamanla ve dolayısıyla, milletin teşri hakkına da tecavüz edilmiştir. Meselâ bütün mütemeddin memleketlerde, kapitülâsyonlardan istifade eden memleketlerin topraklarında, sulh mahkemeleri mevcut olmasına rağmen, bizde sulh hâkimleri kanunu neşir ve sulh mahkemeleri tesis olunur olunmaz, kendi muvafakatleri alınmadan yapıldığı için tanımadılar. Bunun gibi daha bir çok kanunlar. Yani bir dairei faside: hem kapitülâsyon rejimini mazur göstermek için, mahkemelerimizden şikâyet ederler, hem de adli ıslahat namına ne yapılmak istenirse mâni olurlar. İslahat paraya ihtiyaç gösterir, halbuki devlet gümrük resmini arttıramaz, ecnebilere vergi alamaz ki varidatını arttırabilsin.

Elhasıl hükûmet içinde hükûmet; günden güne şiddetini, şumulünü, tesirlerini arttıran bir belâ.

Bunun içindir ki, bir asra yakın bir zaman evvel Osmanlı hükûmeti ilga teşebbüslerine girişiyor ve ilk teşebbüsü Paris Kongresinde Âli Paşa yapıyor; kapitülâsyonların hükûmetin nüfuzunu kırdığını, bütün ıslahat teşebbüslerine aşılmaz bir engel olduğunu, ecnebilere bile bunlardan zarar gördüklerini yana yakıla anlatıyor. Kongre bu teşebbüsü hüsnü telâkki ediyor ve «yapılacak ıslahat ile mütenasip itidalkârane tedbirler ittihazı» esassından yürüyerek ve kapitülâsyonların yeniden tetkiki lüzumunu kabul ederek, bu maksatla İstanbulda bir konferansın toplanması temennisinde bulunuyor. Bu temenni kuvvede kalmış, konferans toplanmamıştır. Bittabi keşmekeş de devam etmiştir. Hususile o tarihten sonra hükûmetin zayıf zamanlarını kollayan sefaretler, gitgide memlekette siyasi nüfuzlarını arttırdıkları gibi, kapitülâsyonların tevsiyan tatbiki, yeni teamüller tesisi yolunda mesai sarfında kusur etmiyorlar ve bu hal Meşrutiyete kadar böylece gidiyor.

Meşrutiyetin ilânı akabinde Bosna-Herseği ilhak eden sabık Avusturya-Macaristan hükûmetinden, bu ilhakın tanınması muka-

bilinde bir vaad alınıyor: kapitülasyonların ilgası teşebbüslerine bu hükümet müzaheret edecek. Daha sonra Trablusgarp harbi neticesinde İtalya da aynı surette bir vaadde bulunuyor.

Umumî harp başlayınca, biliyorsunuz ki, memleketimiz bir müddet bitaraf kalıyor. Kapitülasyonlardan istifade etmekte olan büyük devletler müthiş mücadele ile meşgul oldukları sırada, hükümet kapitülasyonların ilgasını ilân ediyor. Burada tarihî, ve ibret verici bir levha ile karşılaşılıyor: ilgadan dolayı ilk protesto-yu yapan elçi, Umumî harpte aynı safta harbetmek üzere ittifak ettiğimiz Kayzer Almanyasının elçisi! Bittabi onu diğer elçiler de takip ediyor.

«Kapitülasyonlar iki taraflı muahedelere müstenittir, yalnız bir taraf fesih ve ilga edemez, öbür tarafın rızası şarttır» diyorlar; Babîâli aksi tezi müdafaa ediyor: «Bunlar yalnız bir taraflı taahhütlerdir, bu itibarla yine bir taraflı olarak geri alınabilir» ve saire. Hukukî bir mesele ki, münakaşası sonuna kadar sürüp gitmiştir.

Cihan harbi esnasında hükümet, sabık müttetiklerimiz Almanya ve Avusturya-Macaristan ile umumî Hukuku düvel kaide ve esasları dairesinde ikamet, iadei mücrimin, konsolosluk mukaveleleri akdetti; bu mukaveleler kapitülasyonların ilgasını kabul mahiyetinde idi; fakat bir şart vardı; o da ilgayı diğer devletlerin de kabul etmeleri şartı.

Hülâsa ilga kat'iyet halini alamadı.

Umumî harpten sonra istiklâl mücadelemiz başladı. Millî Mısak kapitülasyonların ilgasını kat'î bir ifade ile bildirirken, mahut «Sevr», 136 ncı maddesile bunların eskisinden daha vahim bir şekilde kökleşmesine yol açacak bir hüküm sevk etmişti.

Nihayet Büyük Kurtarıcı Atatürk'ün sevk ve idaresi altında Türk kahramanları, Türk milleti, muazzam zaferi kazanıyor; zaferle beraber kurtuluş ve istiklâlini.

Lozan'dayız. Söylemek lâzımdır ki, harp meydanlarında kazanılmış zafer semerelerinin bazan sulh masası etrafında elden kaçırıldığını tarih kaydetmiyor değil. Lozan'da böyle bir ihtimal yok. Çünkü İnönüde milletin makûs taliini yenmiş, Garp Cephesi Kumandanı sıfatile kudretini, Mudanya Mütarekesinin akdinde yüksek kiyasetini bütün dünyaya göstermiş olan İsmet İnönü orara, başmurahas.

İsmet İnönü konferansın açılış töreninde, ilk söz söylediği sırada, bütün haklarına sahip, hür ve müstakil Türk milletinin mü-

messili olarak, diğer devletlerle tam bir müsavet dairesinde görüşmek üzere Lozan'a geldiğini, kat'i bir lisanla anlattı.

Önce anlamak istemediler; siyaset sahasında, politika oyunlarıyla, türlü kombinezonlarla zaferimizi ve semerelerini hiçe indirmek hülyasına kapıldılar, çok uğraştılar; bu sebeple mücadele çetin oldu, uzun sürdü; sulh bir türlü imzalanamıyordu. Kapitülâsyonlar başta gelen en ihtilâflı meselelerden biri idi. O vakit bir ecnebi gazeteci, Konferansın uzamasını şöyle izah etmişti: «Konferans uzuyor, çünkü mağlûplara kabul ettirilecek hükümleri Türklere kabul ettirmek istiyorlar, halbuki Türkler mağlûp değil, galiptirler».

Hele adli kapitülâsyonlar mevzuunda neler söylemediler, ne diller dökmediler; asırlardanberi memleketimizde yerleşmiş ecnebi ailelerin alışık oldukları rejim bir anda nasıl değişebilirmiş? İleride esası düşünölmek üzere, bir intikal devresine ihtiyaç varmış; tedrici bir surette, ıslahat yapıldıkça icabına bakılabilmemiş; bizzat Lord Curzon'un, şan ve şöhretine yakışmayan şu sözleri: ecnebi hâkimin bulunması neden hâkimiyete münafi sayılmış? ve saire.

Paris Kongresinde Âli Paşaya yapılmış ve tutulmamış vaadlere benzer bir takım teklifler, formüller...

Orada Büyük Şefin maiyetinde bulunmak şerefine nail olmuş ve çok yakın müşahedelerde bulunmuş bir fert sıfatıyla arzedeğim ki, Konferansın başından sonuna kadar İtilâf murahhaslarınının kapitülâsyonlara müteallik bu yoldaki bütün teşebbüsleri, bütün gayretleri, İsmet İnönü'nün hak prensipine dayanan, pazarlığa, kompromiye hiç tahammülü olmıyan sarşılmaz azmi, salâbeti karşısında, yüksek kiyaseti önünde hep kırıldı, eridi. Ve nihayet Türkün hakkı sarihi teslim edildi ve kapitülâsyonların ilgasını, ilelebet tarihe intikalini ilân eden muahedenin 28 inci maddesi tanzim olundu.

İşte bu suretle asil Türk milletinin, kayıtsız şartsız hakkı olan istiklâli kabul edilmiş oldu.

Yine böyle bir yıl dönümünde, hukukçuların şükran hislerini arzetmek üzere, Atatürk'ün huzuruna kabul edilmiştik. Büyük kurtarıcı bu münasebetle Lozan zaferinin ehemmiyeti etrafında çok değerli sözler söyledikten sonra, bilhassa iki mühim tavsiyede bulundu:

Birincisi: Lozan'ın kıymetini anlamak için onu daima Sevr ile mukayese etmelidir. Çok doğru ve yerinde olan bu tavsiyeye uyararak, müasaadenizle, önce Sevr'in 136 ncı maddesini okuyacağım: «İşbu muahedenamenin mevkiî icraya vaz'ını takip eden altı ay zarfında diğer bitaraf devletlerin tayinine davet edilecekleri

mühassısını fenniyesinin inzimamı muavenetile Türkiyede elhale-tühaza mevcut olan adli kapitülasyonların yerine kaim olacak ıslahatı adliye projesini ihzar için Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya hükümetleri tarafından mansup dört âzadan mürekkep bir komisyon teşkil olunacaktır. Bu komisyon Hükümeti Osmaniyenin reyini aldıktan sonra, gerek muhtelit ve gerek müttehit bir usulü adlinin tesisini tavsiye edebilecektir. Komisyon tarafından ihzar edilen proje, alâkadar olan müttefik ve bitaraf devletler hükûmatına tevdi olunacaktır. Başlıca Düveli Müttefika bu projeyi tasvip eder etmez, usulü cedideyi şimdiden kabul etmeği taahhüt etmekte olan Hükümeti Osmaniyeye keyfiyeti iş'ar edeceklerdir. Usulü cedidenin mevkii mer'iyete vaz'ı müddeti hakkında başlıca Düveli Müttefika, kendi aralarında ve ledeliktiza alâkadar olan diğer müttefik ve bitaraf devletler ile itilâf hâsıl etmek hakkını muhafaza ederler».

Şimdi de Lozan Sulh Muahedenamesinin 28 inci maddesini okuyayım: «Yüksek âkit taraflar, Türkiyede kapitülasyonların kâffei nikatı nazardan tamamen ilgasını, her biri kendisine taallûku ci-hetinden kabul ettiklerini beyan ederler».

Atatürk'ün ikinci tavsiyesi de: «Lozan» denilince daima İsmet İnönü'yü şükran ve iftihar ile anmak, her Türk için bir vazifedir.

İşte bugün de başka milletlere gıpta ettirecek surette milletimizi sulh ve selâmet yolunda yürüten Lozan Kahramanı Büyük Şefe, sonsuz saygı ve şükranlarımı sunarak, bu vazifeyi yapıyorum.

Sözlerime nihayet verirken, bize bu mes'ut günlere yaşatmak için kanlarını, canlarını feda etmiş kahraman Türk evlâtlarının mübeccel hatıralarını minnetle anar, hepinizin bayramınızı kutlarım.

24 Temmuz 1941

Ord. Prof. Tahir Taner